

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

LAZARENKO Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

Scientific interests: professional training of future teachers.

VIZNIUK Inessa – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Psychology and

Social Work of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University/

Scientific interests: modern changes in the professional and pedagogical training of specialists.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2025 р.

Стаття прийнята до друку 21.02.2025 р.

УДК 316.362:[323.3:63-051(=161.2)]:613.88]”18/19”(043.3)

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-218-47-50

ОКОЛЬНИЧА Тетяна –

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/000-0003-3740-2495>
e-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

ПИЛИПЧУК Віталій –

аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9379-6285>
e-mail: vitaliy1984@gmail.com

СИМВОЛІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ДІТЕЙ В СІЛЬСЬКУ ГРОМАДУ УКРАЇНЦІВ XIX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XX СТОЛІТТЯ

У публікації, при висвітленні питання інтеграції дітей в сільський соціум з використанням звичаєво-обрядової практики автори виходять із наступних засад: світоглядні засади традиційної культури українців XIX – першої чверті XX ст. базувалися на комплексі вірувань та уявлень християнської релігії і принципах магічної свідомості язичництва; функціональним чинником залишалися елементи архаїчної свідомості як іманентні компоненти світоглядної системи часів індоєвропейської спільноти. У традиційній культурі, яка базувалася на уявленні про циклічність часу, регуляторною парадигмою виступав ритуал.

Комплекс народної звичаєво-обрядової культури чітко фіксував та символізував межі дитячого життя, відзначаючи проходження дитиною певного етапу на шляху її дорослішання.

Важливим моментом в житті дитини було досягнення нею річного віку. Значення цієї вікової межі в народній педагогіці українців виявлялося в знятті цілого ряду старих і появи нових заборон та приписів.

Від 1 до 3-4 років дитина переживала новий етап свого життя, під час якого відбувалося її входження у «світ культури», і з яким також пов'язувалися деякі зміни в побутовому та ритуальному ставленні до неї.

Наступним важливим перехідним етапом в житті дітей був 7-річний вік, що пов'язувався в народній педагогіці українців із новою зміною їх статусних позицій. Це відбувалося шляхом їх включення в активну трудову діяльність сім'ї.

У статті приділяється увага суб'єктам соціалізації, котрі безпосередньо впливали на інкорпорацію дитини в сільську громаду. Основну роль у цьому процесі відігравали батьки. Крім них, активну участь у процесі соціалізації та енкulturації дитини відігравали бабусі та дідуся. Найстарше покоління виступало передусім в якості агентів непрямої трансмісії етнокультурних цінностей.

Починаючи з шести-семи років, дитина все більше починала спілкуватися в колі старших дітей. Ця категорія соціалізаторів забезпечувала освоєння дитиною соціального досвіду та традицій культури у спілкуванні зі своїми однолітками.

Однією з форм соціалізації підростаючого покоління через посередництво громади, односельчан був інститут прийматства. У ролі посередників, медіаторів громади в процесі соціалізації дитини виступали хреїчені батьки. Саме на інститут кумівства була покладена громадою відповідальність за подальшу соціалізацію дитини.

Ключові слова: традиційне суспільство, сільська сім'я, сільська громада, соціалізація, виховання, звичаєво-обрядова сфера.

OKOLNYCHA Tetiana –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and Special Education of
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
ORCID: <https://orcid.org/000-0003-3740-2495>
e-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

PYLYPCHUK Vitalii –

postgraduate student of the Department
of Pedagogy and Special Education of
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9379-6285>
e-mail: vitaliy1984@gmail.com

THE SYMBOLIC INTEGRATION OF CHILDREN INTO RURAL COMMUNITIES OF UKRAINIANS IN THE NINETEENTH AND THE FIRST QUARTER OF THE TWENTIETH CENTURY

In the publication, when covering the issue of integration of children into rural society using customary ritual practice, the authors proceed from the following principles: the ideological foundations of the traditional culture of Ukrainians of the 19th – the first quarter of the 20th centuries were based on a complex of beliefs and ideas of the Christian religion and the principles of the magical consciousness of paganism; the functional factor remained elements of archaic consciousness as immanent components of the worldview system of the times of the Indo-European community. The ritual was used as a regulatory paradigm in traditional culture that was based on the idea of the cyclical nature of time.

The complex of folk custom-ritual culture clearly defined and symbolized the boundaries of children's lives, noting the passage of a child at a certain stage on the path of their growing up.

Reaching the age of one was a significant moment in a child's life. The significance of this age limit in the folk pedagogy of Ukrainians was manifested in the removal of certain old rules and the emergence of new prohibitions and regulations.

From 1 to 3–4 years old, the child experienced a new stage in his life, during which he entered the «world of culture», and with it, some changes in everyday and ritual attitudes towards him were also associated.

The next important transitional stage in the life of children was the age of 7, which was associated in folk pedagogy of Ukrainians with a new change in their status positions. The inclusion of them in the family's active work resulted in this happening.

The article centers on the subject of socialization, which has a direct impact on the child's incorporation into rural society. Parents played a key role in this process. Furthermore, grandparents played a significant role in the process of socialization and enculturation of the child. The oldest generation primarily acted as agents of indirect transmission of ethnocultural values.

From the age of six to seven, the child increasingly began to communicate with older children. This category of socializers ensured that the child mastered social experience and cultural traditions when communicating with their peers.

One of the forms of socialization for the younger generation through the community, the fellow villagers was the institute of admission.

Godparents acted as intermediaries and mediators of the community in the process of socializing the child. It was the institution of nepotism that the community was responsible for further socializing the child.

Key words: traditional society, rural family, rural community, socialization, upbringing, customary and ceremonial sphere.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність української етнопедагогіки в сучасній педагогічній науці визначається наявністю проблеми збереження національної самобутності та національної культури. Мало-дослідженою проблемою є вивчення самобутної народної культури українців, зокрема – участі дітей в обрядовому колі. Обрядовість є однією зі сталих структур, які найменше піддаються зовнішнім впливам. Через сімейну обрядовість здійснюється зв'язок між поколіннями, що дає можливість прослідкувати риси різних епох.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання українських дітей традиційного суспільства через звичаєво-обрядову сферу не достатньо вивчена істориками педагогіки.

Виховання дітей в українській традиційній сім'ї в контексті етнічної складової опосередковано чи фрагментарно розглянуто в працях сучасних українських дослідників Б. Ковбас, В. Костів, В. Кравець, О. Кравченко, Т. Окольнічої, Н. Побірченко, В. Федяєвої, В. Щербини та ін.

Дослідженню процесів соціалізації дітей у життєдіяльності української селянської родини присвячено наукові доробки Н. Жмуд, А. Забловського, О. Кісь, І. Щербак та ін.

Мета статті – розкрити процес інтеграції дітей в сільський соціум традиційного суспільства з використанням звичаєво-обрядової практики.

Виклад основного матеріалу дослідження При висвітленні питання інтеграції дітей в сільський соціум з використанням звичаєво-обрядової практики виходимо із наступних засад:

– світоглядні засади традиційної культури українців XIX – першої чверті XX ст. базувалися на комплексі вірувань та уявлень християнської релігії (форма олюднення світу, надання йому антропоморфних рис) і принципах магичної свідомості язичництва («оприроднення» людини, яка у собі виявляє якості навколишнього світу і сприймає себе як його органічну частину);

– функціональним чинником залишалися елементи архаїчної свідомості (первісні прототипи-архетипи) як імманентні компоненти світоглядної системи часів індоєвропейської спільноти. Слід враховувати, що у традиційній культурі, яка базувалася на уявленні про циклічність часу, регуляторною парадигмою виступав ритуал.

Комплекс народної звичаєво-обрядової культури чітко фіксував та символізував межі дитячого життя, маркуючи тим самим проходження дитиною певного етапу на шляху її дорослішання, набуття ознак людської істоти тощо.

Важливим моментом в житті дитини було досягнення нею річного віку. Значення цієї вікової межі в народній педагогіці українців виявлялася, зокрема, в знятті цілого ряду старих і появи нових заборон та приписів. Так, річній дитині вперше можна було підстригти волосся, нігті. У рік дитину дозволялося підносити до дзеркала, показувати її власну тінь. Після року дитині вже можна було шити сорочки з нового полотна [1; 2].

Отже, зняття деяких табу та поява нових заборон та обмежень, різного роду приписів свідчили про зміну статусу дитини. Перше обрізання волосся та нігтів не тільки символізувало віддалення дитини від світу природи, але й появу здатності до мовлення, що ще більше наближувало її до соціуму.

Від 1 до 3-4 років дитина переживала новий етап свого життя, під час якого відбувалося її входження у «світ культури», і з яким також пов'язувалися деякі зміни в побутовому та ритуальному ставленні до неї. Народна педагогіка пропонувала низку обрядів, що супроводжували зміну статусних ознак дитини в системі статевої та соціовікової стратифікації. До обрядів, що фіксували перехідний, з однієї соціовікової групи в іншу, стан новонародженого, і по суті означали кінець періоду немовляцтва і початок дитинства, окрім звичаю «пострижин» належали також «розривання пут» між ногами, «відлучення від грудей», що свідчили про зміну природно-

біологічних та соціальних параметрів життєдіяльності дитини.

Як засвідчують етнографічні матеріали, коли дитина робила перший крок, мати швидко підходила ззаду і тричі проводила ножем або просто рукою поміж ніжками малюка (часто хрестоподібно). При цьому тричі промовляла: «Розв'язую тобі пута (ріжу тобі путця)», або «Ну тепер ходи! Путо розрізаю!» [5, с. 11]. Часом для цього дитину спеціально ставили на поріг, тим самим підкреслюючи перехідний характер даної обрядодії.

Відлучення дитини від материнських грудей відбувалося після року або двох: у понеділок, середу або п'ятницю. Таку дитину вже називали «мазунець». Дитину підводили до хатнього порогу, давали їй хліб із сіллю і говорили: «Іди на свій хліб» [4, с. 77].

Факт відлучення від грудей, перехід на «свій хліб», мав символічний підтекст переходового стану. Це означало початок принципово нового періоду в житті дитини, розширення часово-просторових параметрів соціалізації.

Показовим в цьому плані є те, що, починаючи з другого року життя, батьки вже брали дитину з собою: в поле, на сінокіс, в церкву, на весілля, в місто, словом скрізь, «щоби придивлялася до всього і розпитувалася старших» [5, с. 45].

Зазначимо, що на цьому етапі дитячого життя спостерігалася статевая аморфність та гомогенність. За етнографічними даними, «в цьому часі не покладається ніякої різниці між дівчиною ні між хлопцем (хвіба трохи в одежі)», «хлопці і дівчата всі в гурті. Часом і коло колодязя в кориті обмиває хлопчик дівчинку або і навпаки» [5, с. 48]. Про це свідчить також практика спільних ігор дівчаток та хлопчиків. Серед яких були «Горюдуб», «Квач», «Гуси-лебеді» тощо [6].

В якості важливого ступеня процесу соціальної інкорпорації дитини у цьому віці можна розглядати зміну її гардеробу: до певного віку маленькі діти, незалежно від статі, носили підперезані мотузочком довгі сорочки, або ж взагалі ходили голі, і тільки у віці 3-4 років хлопчики отримували штани. Щоправда, за іншими даними це відбувалося у віці 7 років, а то й пізніше [3; 4]. Приблизно у тому ж віці, дівчаткам шили перші спіднички.

На території Чигиринщини, у віці 3 (6) років хлопчиків вже стригли під чоловічу стать, а дівчаток, відповідно, під жіночу. На Гуцульщині ритуал першого заплітання коси дівчинці відбувався в п'ять років [1, с. 200].

Отже, обряд пострижин, заплітання коси дівчині, а також ритуальні дії, пов'язані з одяганням поясу та сорочки, перших штанців, мали на меті увиразнити та актуалізувати статево-вікову диференціацію, закріпити усвідомленість серед дітей незворотності їх статевої приналежності, засвідчуючи диференційованість у стилях та нормах соціалізації хлопчиків та дівчаток, що практикувалися в українській народній культурі згаданого періоду.

Наступним важливим перехідним етапом в житті дітей був 7-річний вік, що пов'язувався в

народній педагогіці українців із новою зміною їх статусних позицій. Це відбувалося шляхом їх включення в активну трудову діяльність сім'ї: хлопчиків переважно в чоловічі, дівчаток – в жіночі господарчі сфери, чим закріплювалися попередні гендерні установки та орієнтації на міжстатевий поділ робіт. Про перехідність цього віку свідчить той факт, що дитину на сьомому році життя називали «пастухом», коли у неї починали випадати зуби: «Уже-сь по семи літах, тай зуби ти не ростут» [5, с. 21]. Отже, поява нових зубів у дитини співвідносилася з її переходом в іншу соціально-господарську групу – «пастушків».

Ця статусна зміна проявлялася також у ритуальних функціях дітей, ритуалах з дітьми, а також на рівні повсякденного життя сільської громади. У зв'язку з цим померлу до 7 років дитину клали на стіл, а після цього віку – на лаві, як дорослих [3; 4; 6]. Таким чином, ритуал поховання став відповідним до поховання дорослої людини, підкреслюючи тим самим «ритуальну» та соціальну повноправність семилітніх дітей.

Загалом, нормативність 7-річного віку в системі статево-вікового символізму українців як перехідного, порубіжного етапу досить добре ілюструють народні вірування, повір'я та переконання: «Як дитині сім років, то перед Великоднем вона повинна сповідатися». До цього часу, з огляду на уявлення про безгрішність дитини, не було потреби у виконанні подібної процедури, до семи років дитину відвідують янголята, з семилітнього віку дітей дозволялося брати в найми тощо [5, с. 33].

Одним з ключових соціалізаційних моментів у життєвому циклі підлітка (отрока), котрий досягнув 7 річного віку, був обряд розв'язування пуповини. Батьки влаштовували обід, на який запрошували бабу-повитуху та хрещених батьків. Мати давала дитині розв'язати збережений після родин засохлий пупець. Українці вірили, якщо дитина розв'яже свій пупець, буде дуже розумна, щаслива, охоча до роботи – бо у неї «розвежуг руки до всеї роботи», якщо ж це дівчина, «то буде вміти шити і гарно вишивати» тощо [1, с. 202].

Важливим моментом даної обрядової дії було саме символічне «розв'язування» розуму, що співвідносилось з початком усвідомлення дитини як соціальної істоти, яка вже повинна відповідати за свої вчинки.

Цікавою в цьому сенсі була також обрядова практика, згідно з якою по досягненню 7 років, дитині показували заховане свого часу волосся, і вона повинна була вгадати, кому воно належить – коню, вівці, волу тощо. Вважалося, що перша з названих нею тварин, буде водитися в її господарстві [6, с. 99].

В цілому вік від 7 років вважався особливим, коли діти самі починали усвідомлювати свою статево-вікову приналежність, що виявлялося, зокрема, в характері дитячих ігор, виборі партнерів. У свою чергу, саме статева ідентифікація вважалася ознакою «появи розуму» у дітей [1].

Зупинимося на тих суб'єктах соціалізації, котрі безпосередньо впливали на інкорпорацію семирічної дитини в сільську громаду.

Основну роль у цьому процесі відігравали батьки. Крім них, активну участь у процесі соціалізації та енкulturації дитини, насамперед у передачі значної частини етнокультурної інформації світоглядного плану (казок, легенд, народних пісень, молитв, норм моралі та поведінки), відігравали бабусі та дідусі.

Найстарше покоління виступало передусім в якості агентів непрямої трансмісії згаданих етнокультурних цінностей, наприклад, колядок: «старі бабусі скубли вовну чи дерли пір'я й вечорами навчали дітей колядувати...» [1, с. 199].

Починаючи з шести-семи років, дитина все більше починала «обертатися» в колі старших дітей [3; 6]. Ця категорія соціалізаторів забезпечувала освоєння дитиною соціального досвіду та традицій культури у спілкуванні зі своїми однолітками.

Як зазначалося вище, специфічність принципів функціонування традиційних суспільств полягала в тому, що життя дитини не могло пройти повз увагу сільської громади.

Однією з форм соціалізації підростаючого покоління через посередництво громади, односельчан, в якому виявлялася прагматичність української народної педагогіки щодо вирішення проблем соціально-девіантного порядку, зокрема, сирітства (часткового чи повного), незаконного народження, каліцтва та інших суспільних аномальних явищ, був інститут прийомства.

Соціалізуючий характер цього інституту полягав у тому, що приймаки отримували можливість повноцінного включення в селянський соціум завдяки проходженню усіх необхідних етапів культурної трансмісії: від самого народження й аж до досягнення повноліття. Інститут прийомства був одним із способів уникнення бездітності, часто залишаючись єдиною альтернативою для бездітних подружніх пар, адже наявність дітей в сім'ї була запорукою збереження її цілісності, визнання повноцінності та функціональності з боку сільської громади.

У ролі таких посередників, медіаторів громади в процесі соціалізації дитини виступали хрещені батьки. Саме на інститут кумівства була покладена громадою відповідальність за подальшу соціалізацію дитини.

Про роль та значення, яке відігравали хрещені батьки як медіатори сільської громади в процесі соціалізації дитини, промовисто говорить також наступний факт: куми обов'язково мали бути присутні на весіллі (інститут так званих «посаджених батьків»), а також мали обдарувати хрещеника чимось значним (наприклад, теля, вівці, гроші) [4].

Висновок та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, поруч з природними соціалізаторами – матір'ю та батьком, можна виділити групу одноліток. Крім того, важливу роль в процесі дорослішання підростаючого покоління на цьому етапі відігравали рідні бабусі та дідусі, а також представники сільської громади – куми, сусіди, родичі тощо, котрі забезпечували нормальний перебіг процесів культурної трансмісії та соціальної інкорпорації всередині локальної спільноти.

Загалом, саме період життя дитини від 7 до 14 років був важливою та необхідною ланкою в процесі її соціалізації та повноцінного включення в сільський соціум, супроводжуючись відповідними символічними обрядодіями.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Дерлиця М. Селянські діти. *Етнографічний збірник*. Ред. І. Франко. Т. V. Львів: Наукова т-во ім. Шевченка, 1898. С. 123–207.
2. Єфіменко А. Дослідження народного життя. К., 1884. 382 с.
3. Жмуд Н. Етнічні стереотипи статевого виховання та поведінки. *НТЕ*. 2003. № 3. С. 78–82.
4. Забловський А. Соціалізація дитини в традиційній культурі українців XIX – поч. XX століть: ритуально-аритуальні аспекти. *Вісник Київ. ун-ту імені Т. Шевченка*. К., 2004. Вип. 74–76. С. 76–80.
5. Записки етнографічного товариства. К.: Укр. Акад. наук, 1920. Кн. 1. 63 с.
6. Сявавко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. К.: Наукова думка, 1974. 152 с.

REFERENCES

1. Derlytsia, M. (1898). Selianski dity. *Etnohrafichnyi zbiryk* [Peasant children. Ethnographic collection]. Lviv. [in Ukrainian]
2. Iefimenko, A. (1884). *Doslidzhennia narodnoho zhyttia* [Study of folk life]. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Zhmud, N. (2003). *Etnichni stereotypy statevoho vykhovannia ta povedinky*. [Ethnic stereotypes of sexual education and behavior]. Vinnitsa. [in Ukrainian]
4. Zablovskiy, A. (2004). *Sotsializatsiia dytyny v tradytsiinii kulturi ukraintsiv XIX – poch. XX stolit: rytualno-arytualni aspekty*. [Socialization of a child in the traditional culture of Ukrainians XIX – beginning. XX centuries: ritual and ritual aspects]. Kyiv. [in Ukrainian]
5. *Zapysky etnografichnoho tovarystva* (1920). [Notes of the Ethnographic Society]. Kyiv. [in Ukrainian]
6. Siavavko Ye. (1974). *Ukrainska etnopedahohika v yii istorychnomu rozvytku*. [Ukrainian ethnopedagogy in its historical development]. Kyiv. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ОКОЛЬНИЧА Тетяна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

ПИЛИПЧУК Віталій – аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

OKOLNYCHA Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

PYLYPCHUK Vitalii – postgraduate student of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2025 р.

Стаття прийнята до друку 01.03.2025 р.